

УДК 811.111'42'253:378.147.091.33

СОЦІАЛЬНА РОЛЬ У НАВЧАННІ КІНОПЕРЕКЛАДУ

О.І. Гридасова, канд. філол. наук (Харків)

Статтю присвячено розгляду кіноперекладу як особливого виду перекладацької діяльності, проаналізовано особливості кіноперекладу в порівнянні з іншими типами перекладу. Встановлено, що поняття ролі є важливим для теоретичного та прикладного аналізу кінодискурсу, для кіноперекладу та навчання кіноперекладу, адже кінодискурс презентує вербальну актуалізацію соціальної або соціально-психологічної ролі, оскільки як феноменологічний простір кінодискурс дублює реальність та репрезентує її на екрані.

Ключові слова: кінодискурс, навчання кіноперекладу, соціальна роль, вербальна актуалізація.

Гридасова Е.И. Социальная роль в обучении кинопереводу. Статья посвящена рассмотрению киноперевода как особого вида переводческой деятельности, проанализированы особенности киноперевода по сравнению с другими типами перевода. Установлено, что понятие роли является важным для теоретического и прикладного анализа кинодискурса, для киноперевода и обучения кинопереводу, т.к. кинодискурс представляет вербальную актуализацию социальной или социально-психологической роли, поскольку в качестве феноменологического пространства кинодискурс дублирует реальность, представляя ее на экране.

Ключевые слова: кинодискурс, обучение кинопереводу, социальная роль, вербальная актуализация.

Grydasova O.I. Social role in film-translation teaching. The article deals with film-translation as a special kind of translation, the features of film-translation are analyzed in comparison with other types of translation. It is argued that film discourse is verbal actualization of social/socio-psychological role thence the importance of role for theoretical and applied analysis of film discourse, for film translation and for film translation teaching as well is established. It is also argued that as phenomenological space film discourse transmits the reality and represents it on the screen.

Key words : film discourse, film translation teaching, social role, verbal actualization.

Процес навчання іноземної мови та перекладу постійно реагує на суспільні потреби: у середині ХХ століття цей процес був переважно зорієнтований на опанування навичками писемного мовлення (читання та перекладу); у подальшому відбулася переорієнтація на комунікативний підхід, у фокусі якого усне спілкування. У сучасну добу до обох цих підходів долучається новий, який є фактично їх поєднанням, спричинений виникненням нових різновидів спілкування – віртуального та змодельованого. До останніх належить кінодискурс, який сьогодні постає актуальним для багатьох гуманітарних дисциплін, включно з мовознавством, перекладознавством, навчанням іноземної мови та перекладу.

Об'єктом даної розвідки є кінопереклад як особливий вид перекладацької діяльності, а предметом – соціальна роль у навчанні кіноперекладу.

Метою роботи є з'ясування специфіки кіноперекладу та соціальної ролі як інструменту його вивчення та навчання.

В епоху глобалізації читач певною мірою поступається місцем глядачеві. Наше століття – це століття візуального представлення, коли комунікація здійснюється не тільки завдяки слову, а й завдяки міміці, жесту, тону голосу [3, с. 230]. Кіно стає домінуючим джерелом інформації про культурні та соціальні особливості різних етносів, тобто бере на себе роль, яку грала протягом всієї людської

історії література. У таких умовах перекладознавці зобов'язані звертати найпильнішу увагу на кіно / відео переклад, якому належить зайняти гідне місце в теорії перекладу.

Зростання інтересу вчених до різних видів «текстів, занурених в життя» [1, с. 18], закономірно привело лінгвістів до проблеми вивчення кінофільмів.

Потреба сучасної людини в інформації проявляється в усіх сферах діяльності. В теперішній час, коли існує безліч комунікативних каналів, важко уявити мовну особистість поза потоком новин, обміну думками, отримання різного роду повідомлень і т.д. Наразі індустрія кіно, яка знаходиться у стрімкому розвитку, стає невід'ємною складовою сучасного інформаційного потоку. Кінодискурс як феноменологічний простір дублює реальність та презентує її на екрані.

До цих пір в перекладознавстві зберігалася традиційна орієнтованість на художній переклад. Але якщо раніше перекладацька діяльність правомірно розглядалася тільки у зв'язку з перекладом художньої літератури, то сьогодні все більш важливе місце – і за обсягом, і за соціальною значущістю – стали займати саме переклади текстів спеціального характеру, в тому числі переклади кіно-та телепродукції, кількість якої неухильно зростає.

Під терміном «кіно / відео переклад» зазвичай мають на увазі переклад художніх ігрових та анімаційних фільмів, а також серіалів. Саме слово «переклад», як відомо, «співвідноситься щонайменше з двома різними поняттями: переклад як певна інтелектуальна діяльність, тобто процес, і переклад як результат цього процесу, продукт діяльності, інакше кажучи, мовне твір, створений перекладачем» [6]. Кіно / відео переклад як продукт підрозділяється на чотири види: дубляж, титри (субтитри і інтертитри), синхронний закадровий переклад і переклад-палімпсест.

Гіперонімічним по відношенню до терміну «кіно / відео переклад» є терміни «аудіовізуальний переклад» і «мультимедійний переклад», якими позначається міжмовна передача змісту не тільки художніх кіно- і відеофільмів, але також комп'ю-

терних програм, телевізійних випусків новин та рекламних роликів [7].

Особливості аудіовізуального перекладу в порівнянні з іншими типами перекладу визначаються, насамперед, багатоаспектністю семантичного коду об'єкта цього типу перекладу – аудіовізуального тексту. Передача інформації – вербальної і невербальної – здійснюється в аудіовізуальному тексті одночасно по двох каналах – акустичному і візуальному, і лінгвістичний код перестає відігравати визначальну роль. Художній фільм – приклад аудіовізуального художнього тексту. Сильова приналежність визначає включення в перекладознавчий аналіз аудіовізуального художнього тексту в тому числі і аналізу передачі фонетичних особливостей мови персонажів – індивідуальних, соціолінгвістичних, регіональних. У аудіовізуальному художньому тексті вони, безумовно, мають смислову та стилістичну значимість. Механізми передачі цих особливостей у перекладі визначаються складною природою аудіовізуального перекладу та обмеженнями, що накладаються на такий переклад. Що стосується теорії перекладу, яка дотепер ще розглядає аудіовізуальну комунікацію як щось маргінальне, до цих пір не вирішено питання про місце нових різновидів перекладу теле- і радіопередач, реклами і переклад в кіно в загальній перекладознавчій класифікації. В цілому слід особливо підкреслити, що переклад художнього фільму – вельми специфічний процес, що вимагає від перекладача найширшої ерудованості, чіткого знання сучасних мовних реалій, розуміння ролі глобального контексту і видатного почуття мови [4].

Цілком очевидно, що кінопереклад – це фактично переклад мовлення персонажів, тобто акторів, кожен з яких грає певну роль. У термінах кіно (театру) роль – це перш за все текст, а також система дій, що їх театральний актор має говорити і здійснювати в драматичному дійстві. Про близькість змісту понять роль і особистість свідчать дані сучасної психолінгвістики, психосемантики, семіотики тощо, згідно з якими свідомість людини, її досвід мають природу, близьку до природи тексту. У той же час поняття ролі має інший зміст

в гуманітарних науках, включно із мовознавством, яке, утім, дослідники пов'язують із акторською діяльністю. На їх думку соціальне буття людини нагадує театральне дійство, саме тому соціологи у свій час ввели поняття соціальної ролі, запозичивши театральну термінологію [8].

Слово “роль” походить від латинського слова *rotulus*, що буквально означає паперовий згорток, тобто рулон паперу, на якому записаний текст сценічної ролі для актора.

Природно, що для теоретичного та прикладного аналізу кінодискурсу, для кіноперекладу та навчання кіноперекладу важливим є поняття ролі.

Лінгвістика оперує поняттям ролі, що спирається на соціальні поняття та трактує термін “роль” як стійкий, нормативно схвалений соціумом шаблон поведінки, що репрезентує дії, думки й почуття індивіда та відповідає певній соціальній позиції [5, с. 13], і регулюється соціальними правилами участі в діяльності групи [2, с. 137].

Поняття ролі пов'язують із такими факторами: позиція – місце в системі соціальних відносин, яке посідає індивід; сегмент позиції – низки соціальних зв'язків; рольові очікування – соціальні норми, орієнтовані на індивіда як носія певної ролі; рольових партнерів – агентів рольових очікувань; рольові розпорядження – внутрішній контроль над рольовою діяльністю [9, с. 56].

Кожен актор виконує певну роль та набір цих ролей співвідноситься з набором ролей, що виконує індивід в реальному житті. Ці ролі досить різні і за характером, і за змістом. Узагальнюючи дані різних наукових праць, де вивчаються типології ролей та рольової поведінки, науковці зазначають, що ролі можуть бути ситуативними (тимчасовими, соціальними) як от споживач послуг (глядач, пасажир, покупець), хворий, член випадкової групи; груповими (постійними, соціальними), наприклад, ролі членів різних партій, клубів, сект, тощо; міжособистісними – це професійні ролі, а також такі як “друг”, “подруга”, “коханець”, тощо; життєвими / внутрішньо особистісними – це статеві, гендерні, сімейні, професійні ролі, а також соціальні типи характеру [8].

Стереотипні ролі вміщують знання та уявлення індивідів про права і обов'язки членів соціуму; ці знання охоплюють універсальний та національно-специфічні складники, динамічно змінюються, реагуючи на чинники соціального буття та складають основу колективного досвіду про суспільний інститут.

Роль фактично постає у двох взаємопроникливих іпостасях, як текст, що виконує актор та як соціальна роль, яку людина грає у своєму соціальному бутті.

Отже кінодискурс – це вербальна актуалізація соціальної або соціально-психологічної ролі. Актор актуалізує стереотипну роль за допомогою референції до дії, яка відповідає зазначеній ролі. Розглянемо на прикладах: у наведеній ситуації акторка актуалізує роль ДІЛОВОЇ ЖІНКИ / УСПІШНОГО ПРОФЕСІОНАЛА. Дружина обурена звинуваченнями чоловіка й нагадує йому, що працює так само як і він. Актуалізація здійснюється шляхом референції до дій суб'єкта, які відповідають рольовим правам і обов'язкам:

(1) – *And sometimes you stay late at the office, and the kids are with Consuela until all hours – Well, I have a job, too” “ So don't give me this “take care of things” crap [10].*

У наступних двох прикладах актори актуалізують *традиційну патріархальну* стереотипну роль **ЧОЛОВІК-ЗДОБУВАЧ-ГОДУВАЛЬНИК**; в обох випадках чоловік відкидає закиди дружини й стверджує про свою відповідність рольовим очікуванням навіть попри той психологічний дискомфорт, який він відчуває виконуючи обов'язки годувальника родини; почуття відповідальності, прагнення виконувати рольові обов'язки переважає його особистісні амбіції й бажання:

(2) – *I thought you turned the job down?*
 – *Not yet... It's just an option, that's all. With the money they're talking, things could be different for us here. We could get a better place. Travel. Look, the point is – we could be happy here. At least for a while.*
 – *So you've made up your mind?*
 – *No. Like I said, it's an option.*

– ...*And supposing you're right. You make all this money and we have this interesting life here. Won't you still be wasting your life toiling away at a job you find ridiculous? Just like your father.*

– *Maybe we let that be my business* [11].

- (3) – *What the hell do you mean I don't try? I support you, don't I? I pay for this house. I work ten hours a day at a job I can't stand. You don't have to!*

– *Bullshit! I'm not happy about it. But I have the backbone not to run away from my responsibilities!* [11].

Актуалізація ролі у цих прикладах здійснюється шляхом опису дій, пов'язаних із виконанням ролі ЗДОБУВАЧА в її сучасному розумінні (*I work ten hours a day*) й ролі ГОДУВАЛЬНИКА родини – особи, що забезпечує добробут іншим членам сім'ї, відповідає за матеріальні витрати (*pay for this house; with the money...; we could get a better place. Travel*). Слід звернути увагу на ту обставину, що актуалізація стереотипних ролей кореспондує з їхнім поняттєвим та оцінним змістом. Розглянемо це на прикладі сімейних ролей.

Поняттєвий зміст стереотипного знання про сімейні ролі охоплює *традиційні* патріархальні уявлення, пов'язані із розподілом праці, продовженням роду та моральними імперативами (ДРУЖИНА-ДОМОГОСПОДАРКА, ВІРНА ПАРТНЕРКА, КОХАНКА; ЧОЛОВІК-ЗДОБУВАЧ-ГОДУВАЛЬНИК, ВІРНИЙ ПАРТНЕР, КОХАНЕЦЬ; МАТИ-ГОДУВАЛЬНИЦЯ, ВИХОВАТЕЛЬКА / БАТЬКО-ГОДУВАЛЬНИК, ВИХОВАТЕЛЬ; ДИТИНА-УТРИМАНЕЦЬ, ВИХОВАНЕЦЬ) й сучасні переконання, що акцентують ідею рівності та взаємної поваги і турботи (ДРУЖИНА / ЧОЛОВІК / МАТИ / БАТЬКО / ДИТИНА-ДРУГ), а також *альтернативні* погляди, котрі відбивають характерний для сьогодення перерозподіл праці між чоловіком і жінкою (ДРУЖИНА-ДІЛОВА ЖІНКА-УСПІШНИЙ ПРОФЕСІОНАЛ; ЧОЛОВІК-ДОМОГОСПОДАР). Традиційні патріархальні та сучасні ролі є обов'язковими складниками базових ролей і структурно пов'язані між собою

у дві напівавтономні підсистеми (ДРУЖИНА – ЧОЛОВІК, МАТИ / БАТЬКО – ДИТИНА); альтернативні ролі факультативні та структурно не оформлені, вони мають маргінальний статус.

Ключові елементи, що об'єктивують поняттєвий зміст стереотипного знання про сімейні ролі в конфліктних ситуаціях, представлені у стверджувальних / оцінних висловленнях (дескриптивний-оцінний спосіб), спонукальних висловленнях (спонукальний спосіб), висловленнях незгоди, заборони тощо (каузальний спосіб). Омовлення ролей ЧОЛОВІК і ДРУЖИНА відбувається в основному у дескриптивно-оцінний та спонукальний спосіб, ролей МАТИ, БАТЬКО, ДИТИНА – переважно у каузальний спосіб.

За оцінного способу мовленнєвої репрезентації стереотипних ролей у висловленні наявні первинні (експліцитні) та вторинні (імпліцитні) мовні маркери оцінки; за дескриптивного, спонукального й каузального способу – лише нульові (пресупозиційні) маркери. Оцінка, що безпосередньо виражена у висловленні або виведена з нього, об'єктивує ціннісний зміст стереотипних ролей: позитивна / негативна оцінка відповідності / невідповідності суб'єкта рольовим вимогам кореспондує з позитивним / негативним ставленням до поняттєвого змісту.

Аксіологічний зміст традиційних патріархальних ролей переважно позитивно позначений, випадки його негативної маркованості являють собою часткове / повне неприйняття еталонної природи цих ролей на основі інтерпретації, зумовленої особистісними / груповими (віковими, гендерними) характеристиками суб'єкта. Аксіологічний зміст традиційних сучасних ролей має позитивний знак і не піддається інтерпретації у ситуаціях сімейного конфлікту. Альтернативні ролі мають невизначений аксіологічний зміст, залежний від статусних характеристик суб'єкта. Аксіологічний зміст також виявляє себе у виборі носієм ролі комунікативної позиції (мовця / адресата), що зумовлює вербалізацію ролей як ендо- / екзостереотипів.

Слід урахувати, що у рамках однієї і тієї ж самої ролі у кінодискурсі актор виступає не в одній,

а у декількох ролях, особливо той актор, що грає головну роль. Як і у реальному житті актор є: професіоналом на робочому місці, чоловіком та батьком вдома, товаришем зі своїми друзями, сином з батьками і т.д.

Під час перекладу реплік необхідно брати до уваги вік і культурний рівень того, хто говорить, образність складу і контекстуальне значення фраз. Перекладачеві також необхідно підкреслити колорит іншомовної культури, який відображено у специфічному гуморі, грі слів, розмовній лексиці, сленгу, інтонаціях.

Отже, викладене дає змоги дійти висновку, що під час кіноперекладу перекладач має брати до уваги багато факторів, це стереотипні знання та уявлення про певні ролі, права та обов'язки комунікантів в рамках ролі, вміння вміло використовувати перекладацькі стратегії одомашнення та відчуження, адже перекладачі постійно вирішують проблему відтворення культурних смислів, закладених в тексті оригіналу.

На сьогодні на практичних заняттях майбутніх лінгвістів кінодискурс, не зважаючи на його все зростаючу популярність та затребуваність, залишається ще поза межами навчання, у той час, коли телебачення стає найважливішим агентом соціалізації і потужним чинником формування системи цінностей, не дістає належної уваги й соціальна роль, змодельована актором.

Перспективою дослідження у цьому зв'язку є розробка методичних матеріалів для навчання кіноперекладу з урахуванням такого важливого чинника як соціальна роль.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс / Н.Д. Арутюнова // Теория метафоры : сб. – М. : Прогресс, 1990. – С. 5–32.
2. Белл Р.Т. Социолінгвістика. Цели, методы, проблемы / Р.Т. Белл – М. : Междунар. отн., – 1980. – 318 с.
3. Горшкова В.Е. Техника перевода в кино: дублирование / В.Е. Горшкова // Вестник Иркут. гос. лингв. ун-та. Сер. : Лингвистика. – 2005. – № 7: Вопросы теории и практики перевода. – С. 30–43.
4. Ибраева А.А. Проблемы аудио-визуального перевода [Электронный ресурс] / А.А. Ибраева, Г.С. Куцаинова. – Режим доступа : http://www.rusnauka.com/22_PNR_2012/Philologia/6_115161.doc.htm.
5. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
6. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение / В.Н. Комиссаров. – М., 2004. – 421 с.
7. Матасов Р.А. Методические аспекты преподавания кино/видеоперевода / Р.А. Матасов // Изв. Рос. гос. пед. ун-та им. А.И. Герцена. – 2009. – № 94. – С. 155–166.
8. Соціологія : [посібник для студентів вищ. навч. закладів] / [за ред. докт. істор. наук, проф. Городяненка В.Г.]. – К. : ВЦ «Академія», 1999. – 384 с.
9. Тарасов Е.Ф. К построению теории коммуникации / Е.Ф. Тарасов // Теоретические и прикладные проблемы речевого общения; [под ред. Ю.А. Сорокина, Е.Ф. Тарасова, А.М. Шахнаровича]. – М. : Наука, 1979. – 117 с.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

10. Family man, by David Diamond and David Weissman [Electronic resource]. – 2000. – Access : <http://www.imsdb.com/Movie%20Scripts/Family%20Man,%20The%20Script.html>.
11. Revolutionary road, by Justin Haythe [Electronic resource]. – 2008. – Access : <http://www.imsdb.com/Movie%20Scripts/Revolutionary%20Road%20Script.html>.